

RIJK GEKLEED 1750-1914

Voor Vera en Milou

VAN DOOPJURK TOT BALJAPON

1750-1914

Rijk gekleed

Hoogtepunten uit de kostuumverzameling van het
Amsterdams Historisch Museum

Annemarie den Dekker

UITGEVERIJ THOTH BUSSUM
AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt met financiële steun van het Barbas-Van der Klaauw Fonds, onder beheer van het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Deze uitgave verschijnt tegelijk met de tentoonstelling *Rijk gekleed, 1750-1914* in Museum Willet-Holthuysen, Herengracht 605, Amsterdam, van 23 september 2005 tot en met 22 januari 2006

WWW.WILLETHOLTHUYSEN.NL

Afbeelding op het omslag:

Dubbele crinoline, ca. 1865, herkomst onbekend, mogelijk verworven ten behoeve van de Sophia Augusta Stichting, ca. 1895-1920

Afbeelding op p.5:

Robe à la française (detail), ca. 1755-1760, schenking Esprit Scholengemeenschap Amsterdam, 1998

© 2005 Annemarie den Dekker en Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum

WWW.THOTH.NL

Tekst: Annemarie den Dekker, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam

Fotografie: Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam / Marieke Koopmans

Vormgeving: Studio Hans Lemmens, Amsterdam

Druk: Emico offset, Antwerpen

Bindwerk: Brepols Graphic Products – Books & Bindery, Turnhout

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher.

ISBN 90 6868 398 5

Inleiding

Het Amsterdams Historisch Museum bezit een grote en veelzijdige verzameling historische kostuums. Een schat aan dames-, heren- en kinderkleding wordt al decennia lang zorgvuldig bewaard. Meer dan de helft hiervan is door particulieren aan het museum geschonken. Twee omvangrijke schenkingen vallen op. Ten eerste het legaat van Sophia Augusta Lopez Suasso-de Bruijn: in 1890 laat zij haar kunst- en kledingverzameling aan de stad Amsterdam na. Het overgrote deel van de kostuums uit dit legaat dateert uit circa 1860-1890.

De tweede schenking is afkomstig van de voormalige Amsterdamse Vak- en Huishoudschool Prinses Irene. Een aantal van de vroegste japonnen uit de museumcollectie is afkomstig uit deze omvangrijke schenking van meer dan tweehonderd kledingstukken, hoeden en accessoires. De in hoofdzaak dameskleding beslaat de periode van 1760 tot 1920 en is representatief voor een groot aantal modestijlen.

Naast deze twee omvangrijke schenkingen is de kostuumverzameling door vele schenkingen uit particulier bezit en door aankopen uitgebreid.

De afgelopen periode heeft het museum voor het eerst onderzoek gedaan naar de betekenis en achtergronden van de kostuumcollectie. Aansluitend zijn veel restauraties verricht en voor elk afzonderlijk kostuum is een tors op maat gemaakt. Bovendien zijn de kostuums opnieuw gefotografeerd en in het collectieregistratiesysteem uitgebreid beschreven.

Rijk gekleed, 1750-1914. Van doopjurk tot baljapon geeft aan de hand van de hoogtepunten uit de collectie een beeld van de veelzijdigheid van de kostuumverzameling en de ontwikkeling van de mode in de periode 1750-1914. Korsetten, crinolines, onderrokken, damesjaponnen, baljurken, doopjurkjes, kinderkleding en herenkostuums worden in beeld en tekst gepresenteerd.

Het museum is grote dank verschuldigd aan Ninke Bloemberg die als assistent-conservator intensief bij het onderzoek betrokken is geweest en geholpen heeft de collectie in kaart te brengen en aan Marijke van de Weerd, werkzaam als textiel-restaurator bij het museum, die de restauraties heeft verricht en de torsen heeft gemaakt. Daarnaast bedanken we Jacoba de Jonge voor al haar goede adviezen. Ook de volgende personen dank ik allen voor hun bijdrage: Gail de Boer, Eva Geene, Ebeltje Hartkamp-Jonxis, Madelief Hohé, Marieke Koopman, Norbert Middelkoop, Bianca du Mortier, Mira de Roo, Sam Segal, Amanda Vollenweider, Bert Vreeken, Annemarie de Wildt en Lisca Wurfbain.

Ten slotte wil ik mijn dank en waardering uitspreken aan conservator Annemarie den Dekker die het initiatief nam om stil te staan bij de bijzondere historische kostuumverzameling en deze te onderzoeken en op de kaart te zetten en met veel enthousiasme en op deskundige wijze dit project heeft geleid.

De realisatie van deze publicatie en de bijbehorende tentoonstelling zijn mede totstandgekomen met steun van het Barbas-Van der Klaauw Fonds, onder beheer van het Prins Bernhard Cultuurfonds, waarvoor wij zeer erkentelijk zijn.

Pauline W. Kruseman
Directeur Amsterdams Historisch Museum

Robe à la française, ca. 1755-1760

WEST-EUROPESE, MET DE HAND BESCHILDERDE ZIJDE

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

In de tweede helft van de achttiende eeuw dicteren het Franse en Engelse hof de mode. Andere Europese hoven en de adel volgen. Kostbare beschilderde zijden stoffen zijn populair, zowel de uit China geïmporteerde als de in West-Europa gefabriceerde.

Deze japon, *robe à la française* genoemd, heeft de kenmerkende rug die in platte plooiën is gelegd en die vanaf de schouders uitwaaiert tot op de grond. Het is de vroegste japon uit de collectie van het museum. De zijden overjapon en rok zijn met de hand beschilderd. Meer dan tachtig bloemensoorten, elf vlindersoorten, verschillende insecten en een vogel zijn afgebeeld. Alle geschilderde bloemen komen voor op Hollandse schilderijen en tekeningen uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Ongebruikelijk is dat de schildering rekening houdt met de patroondelen en versieringen van de japon. Doorgaans gaat het om een doorlopend patroon, dat per meter op de stof is aangebracht. Het museum bezit een tweede japon die eveneens volgens dit principe met de hand beschilderd is (zie p. 32). Dit is uniek, want in diverse binnen- en buitenlandse collecties zijn dergelijke japonnen – vooralsnog – onbekend.

Wie de schitterende japon heeft gedragen is niet bekend. Na een langdurig bruikleen van de Vak- en Huishoudschool Prinses Irene vanaf 1970 is de japon in 1998 aan het museum geschonken. De japon verkeerde in zeer fragiele staat. Verfstoffen hadden de zijde aangetast en beschadigd, waardoor de stof uiteen dreigde te vallen. Na een intensieve restauratie in 2005 is het mogelijk geworden de japon voor toekomstige generaties te behouden.

Uitgebreide informatie over deze japon in: A. den Dekker en N. Bloemberg, 'Rijk gekleed. Het verhaal achter een achttiende-eeuwse, beschilderde japon' in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam*, jaargang 91-5, september/oktober 2005.

Damesschoen, ca. 1750

ZIJDE, LEER, GOUDDRAAD, BORDUURZIJDDE

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1966

Tot ongeveer 1770 werden luxe damesschoenen meestal van satijn of brokaat gemaakt. Werkende vrouwen uit de lagere standen droegen leren schoenen. Welgestelde mannen droegen overigens wel leren laarzen.

Schoenen, zoals dit gele exemplaar met geborduurde bloemen, werden bij speciale en feestelijke gelegenheden binnen gedragen. De stof en versiering tonen de status en rijkdom van de draagster. Het materiaal hoefde niet overeen te komen met de stof van de japon waar deze bij werd gedragen. De voorkanten werden kruiselings vastgezet met een gesp of met veterbanden vastgeknoopt. Het idee van bij elkaar passende stoffen, schoenen en accessoires werd pas aan het einde van de achttiende eeuw gangbaar. Voor het dagelijkse gebruik droegen rijke vrouwen muiltjes van zijde of fluweel.

Het was niet gebruikelijk voor een dame van stand om buiten te wandelen. Zodra zij uitging liet zij zich vervoeren per koets. Mocht de dame in kwestie zich toch lopend buiten de deur begeven, dan droeg zij overschoenen tegen modder en straatvuil.

De puntige neus en hoge brede hak zijn typerend voor de tweede helft van de achttiende eeuw. In de loop van de eeuw wordt de vorm wat verfijnder en lichter en de hak smaller.

Galajapon, ca. 1770

ZIJDE MET INGEWEVEN STREEP EN GEBROECHEERDE BLOEMMOTIEVEN, LIJFJE MET LINNEN VOERING
HERKOMST ONBEKEND

Via levensgrote modepoppen – de pandora's – die naar de verschillende hoofdsteden in West-Europa werden gestuurd, verspreidde zich het laatste modenieuws uit Parijs. Deze aangeklede poppen droegen japonnen naar de laatste Franse hofmode. In de tweede helft van de achttiende eeuw bestond een japon uit een overkleed en een bijbehorende rok. Brede heupen waren het toppunt van schoonheid. Het accent lag op de breed uitstaande, afgeplatte rok en de smalle taille. Om dit effect te bereiken werden paniers – bouwsels van wilgentenen of baleinen – op de heupen onder de japon gedragen.

Kleding was voor zowel vrouwen als mannen uitbundig opgesierd met linten, passementen, volants en kantjes. Uit de halve mouwen van de japon werden stroken van kant of geborduurd batist, de *engageantes*, gedragen. Op de rug liggen platte plooien die vanaf de schouders uitwaaiëren, de *pli Watteau*. Het model wordt *robe à la française* genoemd. In 1733 beschrijft Justus van Effen in *De Hollandsche Spectator* hoe hij langs het Haagse Voorhout een dame ziet lopen met paniers. Hij moet een paar keer goed kijken, maar: '(...) naar maate ik naderde bespeurde ik duidelijk dat het een vrouw was'. Verder vermeldt hij dat de rok 'in zyn gansche omtrek van zo een gruwelyke breedte (had), dat er een talryk huischgezin gemakkelyk onder zou

hebben kunnen schuilen'. Een vriend vertelt hem dat het de laatste mode uit Parijs is. Rond 1770 raakt de panierdracht uit de mode, maar als galajapon en aan het hof blijft deze dracht tot aan de Franse Revolutie in 1789 in gebruik.

Robe à la française, ca. 1775 (aangepast in de 19de eeuw)

ZIJDE MET INGEWEVEN PATROON

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1966

Robe à l'anglaise, ca. 1770 (vermaakt in de 19de eeuw)

RIPSZIJDE

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1966

De groen met roze *robe à la française* – met de voor dit model japon typische platte plooiën op de rug die vanaf de schouders uitwaaiëren – heeft een voor de jaren 1770-1775 modieuze streep. Stoffen waren kostbaar en japonnen werden lang bewaard en zonodig aangepast aan het figuur of vermaakt naar een nieuwe mode. De binnenkant en zijkanten van het lijfje vertonen sporen van aanpassing. Het lijfje is uitgelegd en lossier gemaakt, de rok is ingekort en opnieuw geplooid. Aan het model zelf is niets veranderd. De roze japon is, aan het naaisel te zien, rond 1900 grondig verknijpt en vermaakt. Van het oorspronkelijke *robe à l'anglaise*-model – waarbij de plooiën op de rug in een diepe punt zijn vastgezet – is weinig meer over. Het is niet onwaarschijnlijk dat de japonnen na het eerste gebruik later opnieuw zijn gedragen op een gekostumeerd bal.

In de negentiende eeuw waren deze bals, waarbij de genodigden historische kostuums droegen, een populair tijdverdrijf. Geliefd waren de modellen uit de twee voorgaande eeuwen, de periode waarin de Franse hofmode met wijde afgeplatte rokken de toon aangaf. Met name in Engeland werd grootschalig uitgekostumeerde feesten. Ook Amsterdam heeft zijn feesten gekend. Het besloten gezelschap Het Casino (1816-1934) organiseerde regelmatig bals, waaronder gekostumeerde bals. De leden behoorden tot de upper class van Amsterdam. Ook particulieren organiseerden gekostumeerde feesten, zoals de kunstverzamelaar Abraham Willet (1825-1888). Een prent toont verklede en feestende mensen in de

balzaal van zijn huis aan de Herengracht 605 (het huidige Museum Willet-Holthuysen).

Naar een schilderij van W. Steelink Jr., houtgravure 'En avant deux!' uit: *Eigen Haard: Geïllustreerd volkstijdschrift*, Haarlem: Kruseman & Tjeenk Willink, 1885. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Robe à la française, ca. 1780

ZIJDE MET SATIJNEN APPLIQUÉ

HERKOMST ONBEKEND

Ook in Nederland wordt de galajapon, de *grande parure*, zoals deze achttiende-eeuwse Franse hofkleding wordt genoemd, gedragen. Bij zeer bijzondere gelegenheden bestelden Nederlandse dames hun japonnen rechtstreeks in Parijs. De *grande parure* bestaat uit een ingesnoerd lijfje – dat zorgt voor een rechte houding, smalle taille en fraai décolleté – met aan weerszijden vanuit de taille twee verbredingen in de rok, steunend op paniers. Kanten stroken langs hals, décolleté en mouwen maken het geheel af. Deze galakleding was niet bestemd voor het dagelijks leven. Dan werd een halve of kleine *parure* gedragen die minder breed is. In huis werd ook wel een jak en rok gedragen.

De overjapon is in buitengewoon goede staat. De kleuren van het borduursel zijn helder en fris gebleven en het model van de japon is in oorspronkelijke staat gehandhaafd. Rok en overjapon waren doorgaans van dezelfde stof. De originele rok ontbreekt. In de collectie van Musée Les Arts Décoratifs in Parijs bevindt zich een galajapon met een zelfde model en vergelijkbare decoratie. Decoratiepatronen zijn

zelden uniek. Dezelfde soort versieringen zijn op verschillende japonnen toegepast. De patronen zijn op zijde geborduurd en de bewerkte stof is vervolgens door heel Europa verspreid. Of de japon uit het Amsterdams Historisch Museum in Frankrijk is gekocht of dat deze in Nederland naar Frans voorbeeld is geborduurd, is onbekend. Ook over de herkomst is veel onduidelijk. Lange tijd is aangenomen dat deze japon uit het legaat van mevrouw S.L.G. Willet-Holthuysen (1895) afkomstig was. In de boedelinventaris is echter een dergelijke japon niet omschreven.

Robe parée, ca. 1789. Musée Les Arts Décoratifs, Parijs.

Abbeelding uit: *Bulletin du Musée Carnavalet*, année juin 1966 no. 1.

Driedelig jongenskostuum, ca. 1760-1770

RIPSZIJDE, BROKAAT, FLUWEL, NETELDOEK MET BORDUURSEL, ZIJDEN VOERING

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1951

Dit jongenspakje uit de tweede helft van de achttiende eeuw – voor een ongeveer vierjarige – is een kopie van de kleding van volwassen mannen. Kinderen werden gekleed als miniatuurvolwassenen. Mede onder invloed van het gedachtegoed van filosofen als Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) kwam daar in de late achttiende eeuw verandering in, althans in de hogere kringen. Toen pas werd een kind gezien als een onschuldig individu met een geheel eigen, te respecteren leefwereld. Het duurde tot de late negentiende eeuw tot deze nieuwe ideeën gemeengoed werden bij een breder publiek.

Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw tot ver in de achttiende eeuw wordt door zowel meisjes als jongens in hun kleutertijd een tot de grond reikende jurk gedragen. Jongetjes worden hierna gekleed in het volwassen mannenkostuum: een driedelig pak bestaande uit een jas, een vest en een kniebroek. Ook de schoenen zijn kopieën van mannschoenen. Het kostbare vestje van dit jongenspakje is van wit neteldoek dat met gouddraad is geborduurd met ruiten en bloemenmotieven. Er zitten brokaten knoopjes op.

In 1791 publiceert het modetijdschrift *Kabinet voor mode en smaak* een opmerkelijk artikel over kinderkleding. Hierin wordt de mening van een Duitse arts aangehaald

die zijn afkeuring uitspreekt over ‘de te vroege aanprikkeling der natuurdrijf’ die hij voornamelijk aan de broeierige jongenskleding wijdt. Vooral de broeken – bedoeld zijn kniebroeken met dichtgebonden pijpen – acht hij ‘te zeer verhittend’. De auteur van het artikel erkent het gesignaleerde gevaar en als alternatief stelt hij een matrozenpak voor (de nieuwste mode) met een wijde en luchtige broek.

Nicolaes Muys (1740-1808), *Portret van de familie Van der Kemp* (detail), 1772. Amsterdams Historisch Museum.

Jak en rok, ca. 1750-1775

RIPSZIJDE, BOVENLIJF LINNEN VOERING, SCHOOT ZONDER VOERING
SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

De meeste bewaard gebleven japonnen zijn kledingstukken voor feestelijke en bijzondere gelegenheden. Dit rode jak en deze rok in dezelfde stof vormen een goed en vroeg voorbeeld van wat een burgerdame overdag, informeel, droeg in het derde kwart van de achttiende eeuw. Dergelijke jakken met de kenmerkende driekwartmouw worden *caraco's* genoemd en zijn ook door vrouwen uit de werkende stand gedragen. In het derde kwart van de achttiende eeuw is het als dagelijkse of huisdracht ook mode onder de vrouwen uit de hogere standen. Het jak kon – zoals hier – dezelfde effen stof hebben als de rok, maar bedrukte *caraco's* kwamen veelvuldig voor en werden gedragen op rokken in een afwijkende stof. Dergelijke jakken met rokken zijn weinig afgebeeld op schilderijen. Zij die het zich konden veroorloven om zich te laten portretteren lieten zich in de meeste gevallen vereeuwigen in hun mooiste en kostbaarste kleding. De schilder Hendrik Pothoven (1726-1807) heeft een onbekende dame die een *caraco* met afwijkende kleur rok draagt, geportretteerd. Het onderwerp is informeel: de dame zit in huis aan de theetafel.

Caraco's worden de rest van de achttiende eeuw gedragen. In het modetijdschrift *Kabinet van mode en smaak* uit 1791 staat dat in deze periode de 'Deshabille's' of het 'gekleed negligé' (de jakken of *caraco's*) en rokken de overhand hebben op de 'heele

en halve kleeding', de *robes* of japonnen. In 1792 wordt echter melding gemaakt van het feit dat 'De mode der *caraco's*, schijnt, daar dezelve te algemeen geworden is, te verminderen'.

Hendrik Pothoven (1726-1807), *Dame in interieur*
(detail), ca. 1760. Amsterdams Historisch Museum.

Jak en rok, ca. 1770-1780

BEDRUKT KATOEN (EUROPEES), LINNEN VOERING

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1993

De kleurige bedrukte katoen van dit informele jak en deze rok springt direct in het oog. Deze in Europa bedrukte stof vindt zijn oorsprong in India, waar katoen zowel beschilderd als bedrukt werd. Al in de zeventiende eeuw worden veelkleurige stoffen uit India – sitsen genaamd – door de Verenigde Oost-Indische Compagnie meegenomen naar Europa. Aanvankelijk worden de stoffen vooral toegepast als textielinterieur, maar vanaf het midden van de zeventiende eeuw wordt het in gegoede standen populair ze te verwerken tot informele kleding. Sits is door de hoge prijs in die tijd een statusobject. Via Amsterdam zijn de sitsen verhandeld op de internationale markt.

Om sneller op de heersende mode in te spelen volgen er in Europa experimenten met de Indische methode waarbij met behulp van beitsen en meekrap de rode tinten op katoen zijn gedrukt. De blauwe kleur is verkregen met indigo, waarbij het dessin eerst in was wordt gedrukt. Er komen katoendrukkerijen in onder andere Amsterdam. De ongeverfde effen katoen en de grondstoffen voor het drukken zijn doorgaans uit het buitenland aangevoerd. Vooral na 1700 groeit het aantal katoendrukkerijen snel. Tot 1770 zijn er tenminste negentig katoendrukkerijen actief in Amsterdam. Toenemende concurrentie uit het buitenland maakt dat de katoenindustrie afneemt en dat steeds meer drukkerijen failliet gaan. Aan het einde van de achttiende eeuw

raakt de bedrukte katoen in de stad uit de mode. In de provincie en op het platteland blijft het geliefd en gebruikt, met name in streek- en volksdrachten.

Caraco's, ca. 1750-1820

ZIJDEN DAMAST, BEDRUKT KATOEN, LINNEN VOERING

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998; OVERIGE CARACO'S HERKOMST
ONBEKEND

In de loop van de achttiende eeuw is het onder gegoede burgervrouwen populair om op een wijde rok van zijden, wollen damast of katoen een gedetailleerd jak te dragen. De jakken, ook wel *caraco* of *jukaatje* genoemd, worden ook in de volksdrachten gedragen maar zijn dan van veel eenvoudiger stoffen. In het décolleté wordt een halsdoek of *fichu* gedragen en gewoonlijk is deze dracht gecombineerd met een schort. De rok en het jak zijn in de meeste gevallen levendig en verschillend van kleur. Het jak kan in lengte variëren. De mouwen zijn halflang, maar tegen het einde van de achttiende eeuw komen ook lange mouwen voor. Voor de rijkere vrouwen is dit geen kleding voor formele gelegenheden, maar huisdracht.

In de verzameling van het museum bevindt zich een aantal van deze jakken in verschillende stoffen. Vooral de sitsen exemplaren zijn erg populair geweest. Deze dunne, oorspronkelijk uit India geïmporteerde, katoen is beschilderd of bedrukt met bloem- en bladmotieven in heldere kleuren.

De mode van het jak en de rok wordt verder gestimuleerd door het toneelstuk *Le mariage de Figaro* van Caron de Beaumarchais (1732-1799), dat vanaf 1784 in Frankrijk wordt opgevoerd. In het stuk draagt hoofdrolspeelster Suzanne – een kamenier van een gravin – een wit jak en een rok. In modeprenten uit de volgende jaren zijn dergelijke jakken afgebeeld als 'juste à la Suzanne' en 'juste à la Figaro'.

Onderrok, ca. 1725-1775

LINNEN MET ZAANS STIKWERK

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1972

Deze onderrok doet in kwaliteit niet onder voor luxe bovenkleding. De luxere onderrokken zijn versierd met borduursels en stiksels. Van de rok mocht een glimp worden opgevangen zodra de bovenrok een stukje werd opgetild, bijvoorbeeld bij het instappen in de koets. In de zeventiende eeuw bestaat al het gebruik om japonrokken terug te slaan om ze schoon te houden. De onderrok, meestal van gekleurd materiaal, is dan zichtbaar. Daarnaast worden de luxe onderrokken in huis ook als bovenrok gedragen met een jak als eenvoudige huisdracht.

Deze onderrok is bewerkt met verfijnd Zaans stikwerk. Op twee lagen stof worden met een hand-stiksteek figuren op de stof aangebracht. Door de gevormde tunneltjes wordt een draad geregen, waardoor de stof reliëf krijgt. Bijzonder aan de rok is de originele vorm waarin deze bewaard is gebleven. Dergelijke stukken zijn veelal verknipt en vermaakt, want dit goed wasbare materiaal leende zich voor onder andere babydekentjes. Het model is typerend voor de achttiende eeuw. De plooiën zijn met een band in de taille afgewerkt, en de rok heeft twee zijsplitten.

Alleen de gegoede burgerij kon het zich veroorloven om in deze techniek iets te laten maken. Vele van de bewaard gebleven stukken komen uit de Zaanstreek, het belangrijkste industriegebied in Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw. Daarom heeft dit type naaiwerk in de negentiende eeuw de naam 'Zaans stikwerk' gekregen, maar het is vooral in Zuid-Frankrijk veel gemaakt.

Na 1775 raakt het als decoratietechniek uit de mode, deze vraagt dan om steeds soepeler stoffen.

Robe à l'anglaise, ca. 1780 (zijde uit ca. 1760)

GEBROECHEERDE ZIJDE, DAMAST, TABLIER WOLLEN VOERING, LIJFJE MET LINNEN VOERING
AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1972

Galapak, ca. 1780-1790

ZIJDE, LAKEN, ZIJDEN VOERING
HERKOMST ONBEKEND

Frankrijk blijft de mode aangeven, maar vanaf het derde kwart van de achttiende eeuw volgt het vaste land van Europa steeds meer de Engelse mode. Rond 1775 maken de japonnen met paniers plaats voor de *robe à l'anglaise*. Deze japon heeft een getailleerd lijfje, een wijde rok, halve of lange strakke mouwen en wordt gedragen met een batisten of fijn linnen halsdoek, de *fichu*. Bij de *robe à l'anglaise* zijn de plooiën op de rug in een diepe punt vastgezet. In Nederland worden de *robe à l'anglaise* en de *robe à la française* naast elkaar gedragen. De getoonde japon is in de huidige vorm te dateren rond 1780. De stof is twintig jaar eerder te dateren en oude naaisporen zijn zichtbaar, wat er op wijst dat deze japon aan een latere mode is aangepast.

Achttiende-eeuwse mannenkleding van de elite is net zo luxueus en aan mode onderhevig als de dameskleding en bestaat gedurende deze hele periode uit een knielange jas, een vest en een nauwe kniebroek. Het driedelig pak is voor het eerst gedragen door de Engelse koning Charles II in 1666 en vervangt de wambuis. Pas in de achttiende eeuw dringt deze mode via Frankrijk door op het Europese vasteland. Het is de voorloper van het ons nu nog bekende mannenpak. Mannen zijn gekleed

in dezelfde luxe stoffen, levendige kleuren en uitbundige decoratie als vrouwen. In de hals wordt een kanten jabot gedragen, uit de mouwen steken kanten stroken en aan de benen worden kostbare zijden kousen gedragen met lage puntige schoenen met gespen.

Herenvesten, ca. 1770-1810

ZIJDE MET INGEWEVEN MOTIEVEN, GEBORDUURDE ZIJDE, ZILVER LAMÉ, ZILVERDRAAD, PAILLETTEN,
LINNEN VOERING

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1951; AANKOOP VAN FIRMA J. LEEGER, 1965 ; OVERIGE VESTEN
HERKOMST ONBEKEND

De verzameling van het museum telt slechts enkele complete mannenpakken, maar meer achttiende-eeuwse herenvesten. Mannenkleding is vermoedelijk langer doorgedragen en dus eerder opgedragen, ook onder heren uit de hoge standen. Bovendien leende de dagelijkse kleding zich heel goed voor de tweedehands markt. Het mannenkostuum bestaat in de achttiende eeuw uit een jas met bijpassende kniebroek en een in kleur contrasterend vest. De vroegste vesten zijn lang (net als de jas tot op de knie) en slank met een lange rij knopen. Geleidelijk veranderen de vesten van model. Rond 1770 zijn de voorpanden van de vesten ronder weggesneden en korter, totdat het meer rechthoekig weggesneden pand in de jaren zeventig modieus wordt. De halzen zijn in eerste instantie rond en laag, maar krijgen rond 1780 een boord. Deze worden steeds hoger, tot ongeveer zeven centimeter rond 1800. Van achteren worden de vesten doorgaans met een veter bijeengehouden, zodat het vest mooi strak om het lichaam past.

De zijden vesten zijn tot in detail versierd met de prachtigste borduursels in de mooiste kleuren en patronen. Ook de knopen zijn rijkelijk versierd. Deze zijn in sommige gevallen nog kostbaarder dan het hele vest. Zelfs het kostbare zilver- of gouddraad is toegepast. De prijs van een kostuum werd verveelvoudigd door het

gebruik van dit soort materialen.

In de periode rond de Franse Revolutie verdwijnen alle versieringen op het pak. Het pak is dan meestal donker van kleur, met een contrasterend licht vest dat vrij eenvoudig versierd is.

Sitsen tweedelige japon, ca. 1795-1800 (sits uit ca. 1770)

MET DE HAND BESCHILDERD KATOEN (SITS)

HERKOMST ONBEKEND, MOGELIJK VERWORVEN T.B.V. DE SOPHIA AUGUSTA STICHTING, CA. 1895-1920

Deze sitsen japon is een van de interessantste stukken uit de kostuumverzameling. De japon is ongeveer vijfentwintig jaar na haar ontstaan aan de heersende mode aangepast. Bijzonder is de stof die met de hand 'in patroon' is beschilderd. Bij de beschildering van de stof is rekening gehouden met de patroondelen en versieringen van de japon. Doorgaans werd de stof per meter beschilderd. De huidige staat – met de lage ronde halslijn, de lange mouw en de verhoogde taille – is uit circa 1795-1800 en is zeer modieus voor de tijd. De stof is voor die periode echter ouderwets en dateert uit circa 1770. Slingermotieven aan de binnenzijde van de overjapon en op het achterpand van de onderrok verwijzen naar versieringen op een *robe à la française*-japon uit de periode 1760-1780. De oorspronkelijk weldadige versieringen zijn weggewerkt om de japon aan te passen aan de meer eenvoudige, soepel vallende mode van de late achttiende eeuw. De oorspronkelijke *pli Watteau* is verdwenen en in plaats daarvan is een aansluitend lijfje en een simpele soepel vallende rok gekomen.*

De herkomst van de japon roept veel vragen op. Vermoedelijk behoorde de japon tot de Sophia Augusta Stichting, die voortvloeide uit het legaat van mevrouw Sophia Augusta Lopez Suasso-de Bruijn (1816-1890). De sitsen japon is echter niet terug te

vinden in lijsten die mevrouw Suasso heeft opgesteld van kledingstukken die bewaard moesten blijven. De bedoeling was om via aankopen en schenkingen de kostuums uit deze stichting aan te vullen. Mogelijk is de sitsen japon door een Amsterdamse schenking aan de verzameling toegevoegd.

* Met dank aan Jacoba de Jonge. Zie: 'Verborgene schoonheid. Een uitzonderlijk sitsen japon' in: *Kostuum*, jaaruitgave van de Nederlandse Vereniging van Kostuum, Kant, Mode en Streekdracht, 2005.

Japon, ca. 1795-1800 (zijden damast uit ca. 1750-1760)

ZIJDEN DAMAST, LINNEN VOERING

AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1972

Verschillende achttiende-eeuwse japonnen uit de verzameling van het Amsterdams Historisch Museum bevinden zich niet meer in hun oorspronkelijke staat maar zijn aangepast aan volgende modes. Het vermaken van kleding was in de achttiende en negentiende eeuw ook in welgestelde kringen gebruikelijk. Met de industrialisatie en opkomst van de confectie-industrie in de loop van de negentiende eeuw wordt het meer als teken van geldgebrek gezien. In de praktijk is er toen ook nog steeds veel vermaakt.

Stoffen waren kostbaar. Lappen stof werden cadeau gegeven en zowel stoffen als kledingstukken zijn vererfd. Ook als de stof tot japon werd vermaakt, behield de stof zijn waarde. De omvangrijke achttiende-eeuwse japonnen leverden veel materiaal op, waaruit van alles is gemaakt voor latere generaties. Vermaakte kleding is veelal moeilijk te herkennen, want zo goed en kwaad als het ging zijn sporen van eerder naaiwerk zorgvuldig weggewerkt.

Het model van deze groenblauwe japon met de lage ronde hals, een verhoogde taille en lange mouwen sluit aan op de mode van circa 1795-1800. De zijden damast met de grote ingeweven ornamenten is echter typisch voor het midden van de achttiende eeuw. Hoewel kleuren en dessin in zijde wel veranderen, blijven stevige zijden stoffen de gehele eeuw gangbaar. Kleine naaigaatjes en oude stofvouwen in deze japon zijn sporen van veranderingen die zichtbaar blijven in de stevige dicht geweven stoffen uit deze tijd.

Galapak, habit à la française, ca. 1800

FLUWEEL MET ZILVERDRAAD, ZIJDE, PAILLETTEN (JAS); ZIJDE MET LINNEN GEVOERD (BROEK); SATIJN MET ZILVERDRAAD EN PAILLETTEN, LINNEN EN SATIJNEN VOERING (VEST)

AANKOOP FIRMA J. LEEGER, AMSTERDAM, 1965 (JAS); SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1972 (BROEK); HERKOMST ONBEKEND (VEST)

Het driedelige mannenpak – dat door de Engelse koning Charles II in 1666 is geïntroduceerd – wordt voor het eerst vanaf 1678 in Franse kostuumprenten overgenomen. Het ondergaat vervolgens een aantal aanpassingen in stof en versiering en wordt *habit à la française* genoemd. Het geborduurde *habit* (rokjas) krijgt als galapak rond 1690 de vorm die het in grote trekken in de achttiende eeuw zal behouden.

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw wordt het mannenkostuum soberder en donkerder van kleur. Versieringen beperken zich tot de randen van jas en kraag. De vesten blijven wel uitbundig versierd. Rond 1780 zijn er vele stoffen met ingeweven motieven.

Dit pak is een voorbeeld van de galakleding die aan het hof is gedragen. De stof is van donkerbruin fluweel met ingeweven, lichtblauwe satijnen blokjes. De lange jas is volgens de mode aan de voorpanden schuin weggesneden en heeft een hoogstaande boord. Vanaf ongeveer 1780-1790 groeit de staande boord tot de nek, de periode hiervoor is het slechts een klein staand boordje. De mouwen zijn strak met brede manchetten. De brede randen van de jas zijn versierd met borduursel.

Een enkeling waagt zich gedurende de gehele achttiende en een deel van de negentiende eeuw aan korsetten en kuitvullingen voor onder de herenkleding.

Daarentegen is het dragen van gepoederde pruiken, zeker in Nederland, tot ca. 1790 heel gewoon. Uiteindelijk laten de heren hun eigen haar lang groeien en wordt de pruik alleen nog gedragen door oudere of ouderwetse heren.

Japon, ca. 1795-1800 (zijde uit ca. 1785-1790)

ZIJDE MET BORDUURSEL MET GOUD- EN ZILVERDRAAD, PAILLETTEN, LINNEN VOERING
AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1967

De Franse Revolutie (1789) zorgt voor een grote verandering in het Europese kledinggedrag van de welgestelden. Het Franse hof bestaat niet meer en kan daardoor geen modevoorbeeld meer geven. Alles wat aan het oude regime doet denken verdwijnt, zo ook de luxe japonnen met paniers, de geborduurde herenpakken, het kant en de pruiken. Het Nederlandse modetijdschrift *Kabinet van mode en smaak* heeft in 1794 niet veel nieuws op modegebied uit Parijs: 'Alles ademt hier de grootste eenvoudigheid, en eene bijna boersche dragt heeft de plaats ingenomen van buitenspeurigen zwier en hooffsche kleedijde ingenomen. (...) Om kort te gaan Parijs is Parijs niet meer.'

In Nederland zijn de invloeden van de Revolutie langzaam en geleidelijk ingetreden. De snelle verandering en de uitspattingen in kledinggedrag kent men hier niet. Bovendien kleedt de Nederlandse elite zich al geruime tijd ook naar de Engelse

mode, die meer natuurlijke lichaamsvormen laat zien en lossere valt. Al voor 1800 is de hoge taille in Nederland te zien. Regelmatig zijn bestaande japonnen vermaakt en aangepast aan de nieuwe mode, zoals deze roomkleurige japon. De geborduurde zijde dateert uit circa 1785-1790, terwijl het model met de hoge taille en strakke mouwen zeer modieus is voor de jaren 1797-1800. De japon heeft een gevoerd lijfje, gevoerde mouwen, een rok met sleep en twee zijsplitten. Na 1800 worden japonnen vaak ongevoerd gedragen en valt de rok vanuit de hoge taillelijn sluk neer. De sleep en splitten zijn dan vervallen. Dit model geldt als voorloper van de nieuwe Empire-mode.

Costume parisien, An 12 (1803-1804).

Amsterdams Historisch Museum.

Empire japon, ca. 1800-1815

KATOENEN BATIST, MET DE HAND GEBORDUURD

AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1966

Empire mannenpak, ca. 1800-1815

ZIJDE MET LINNEN, LINNEN VOERING

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1951 (JAS EN BROEK); AANKOOP KUNSTHANDEL AALDERINK, AMSTERDAM, 1965 (VEST)

Vóór de Franse Revolutie is het standenverschil duidelijk zichtbaar in de kleding die men draagt. Samen met de standenmaatschappij vervalt ook de overdadige versiering in de kleding. De strenge lijn van de Empire-periode, geïnspireerd op de Klassieke Oudheid, volgt. De antieke Griekse gewaden staan model voor de nieuwe, sluitvallende japonnen met hoge taille, laag uitgesneden hals en korte pofmouwen. Wit is favoriet. De nieuwe japonnen zijn van dunne stoffen als mousseline en batist. Voor het Nederlandse klimaat niet de meest comfortabele dracht. Onder de japonnen wordt een hemd, een onderjurk en een smal, licht korsetje gedragen dat de buste omhoog duwt. Degenen die het aandurven laten het korsetje achterwege. Kasjmier sjaals uit India bieden wat warmte bij deze japonnetjes. Bij deze dracht worden platte satijnen schoentjes met linten om de enkels gedragen. Het haar van de dames is opgestoken en met linten en een diadeem opgesierd.

Ook het mannenpak verliest de versieringen als borduursels en kanten. Bij de donkere, sobere jas en broek wordt een licht vest en een wit hemd met een witte,

omgeknoopte, das gedragen. Rond 1811 doet de pantalon zijn intrede, maar de kniebroek wordt nog wel gedragen bij ceremoniële gelegenheden. Terwijl elders in Europa al jarenlang lange broeken worden gedragen, blijft de kuitbroek in Nederland nog tot 1840 naast de pantalon bestaan. Het kapsel van de heren in deze periode is eenvoudig kort en krullend, met lange bakkebaarden.

Jacob Hermann Hagbolt (1775-1849), *Wasportretje van onbekende familie in interieur*, ca. 1800-1815.

Amsterdams Historisch Museum.

Modeprenten *Costume parisien*, 1803-1827

MET DE HAND INGEKLEURDE GRAVURES

LEGAAT MEVROUW S.L.G. WILLET-HOLTHUYSEN, 1895

Het eerste tijdschrift dat zich uitsluitend aan mode wijdt en dat met regelmaat uitkomt is *Le Cabinet des Modes*, dat voor het eerst in 1785 verschijnt. De los bijgevoegde prenten tonen de mode van het heden en de nabije toekomst. Dit is iets nieuws: kostuumprenten bestaan op dat moment al langer, maar daar gaat het nooit om een weergave van de actualiteit. De eerste modeprenten tonen de kledingmodellen ten voeten uit en zijn uiterst gedetailleerd.

In de boekenverzameling van kunstcollectieeur Abraham Willet (1825-1888) bevinden zich vier mapjes met circa 1140 losse modeprenten, getiteld *Costume parisien*, uit de periode 1803-1804 tot en met 1827. Deze met de hand ingekleurde gravures – genummerd en gedateerd – zijn oorspronkelijk verspreid bij het toonaangevende *Journal des dames et des modes*, dat in de late achttiende eeuw voor het

eerst is uitgegeven. Dit tijdschrift, alsmede andere buitenlandse modetijdschriften, zijn ook in Nederland verkrijgbaar. Het is niet ongebruikelijk dat prenten opnieuw in andere tijdschriften verschijnen.

Naast de losse *Costume parisien*-prenten bevinden zich in de boekenverzameling van Abraham Willet op het gebied van mode ook rijk geïllustreerde kostuumboeken en een keur aan modetijdschriften, waaronder *Petit courier des dames*, *Journal des dames et des modes*, *Journal des dames et demoiselles*, *Le moniteur de la mode*, *Les modes parisiennes illustrées*, *La mode illustrée: Journal de la Famille*, *Revue de la mode*, *Kabinet van mode en smaak*, *Psyche, galerij der nieuwste modes* en *Euphrosyne: Tijdschrift voor de Hollandsche kleding*. Verschillende tijdschriften bevatten naast het modenieuws informatie over het zelf maken van kleding en de bijbehorende patronen.

Meisjes- en damesjapon, ca. 1826-1827

RIPSZIJDE MET INGEWEVEN MOTIEF, LINNEN VOERING

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

Na de val van Napoleon in 1815 wordt het silhouet van de japonnen breder en de gebruikte stoffen zwaarder en donkerder van kleur. Zijde komt weer in de mode. De taillelijn zakt naar de normale hoogte en het korset wordt opnieuw gedragen. Kenmerkend zijn de ruime lage hals en de gigot-mouwen, die van boven ruim zitten en bij de pols strak toelopen. Ze worden gesloten met kleine stofknoopjes. De meisjesjapon heeft hetzelfde model, met uitzondering van de rechte mouwen.

Deze japonnen maken – samen met meer dan tweehonderd overige dames-, heren- en kinderkledingstukken, ondergoed en accessoires – onderdeel uit van een grote schenking aan het Amsterdams Historisch Museum. De voormalige Amsterdamse Prinses Irene school gaf de kleding in 1970 aan het museum in bruikleen; in 1998 is dit bruikleen omgezet in een schenking. De rijke en gevarieerde kostuums dateren uit circa 1760-1920 en zijn representatief voor een groot aantal verschillende modestijlen. Het is voornamelijk vrouwenkleding. Helaas is er niets bekend over de

makers en draagsters van de kledingstukken. Niet onwaarschijnlijk is dat veel van de draagsters Amsterdams waren. De vroegste kostuums zijn voor de Tweede Wereldoorlog door bestuursleden aan de school geschonken. Waarschijnlijk betreft het kostuums uit oud Amsterdams familiebezit. De kleding is in de verkleedkist beland en bij de jaarlijkse toneeluitvoeringen rond kerst gedragen. Voor 1970 is een deel van de kleding tevens gebruikt voor het geven van 'historische' modeshows.

De Vak- en Huishoudschool Prinses Irene is voortgekomen uit de Vakschool voor Vrouwen- en Kinderkleding, opgericht in 1909.

Costume parisien, 1825.

Amsterdams Historisch Museum.

Japon, ca. 1838

BEDRUKT KATOEN

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

Europa is na de val van Napoleon in 1815 verarmd door alle oorlogen. Nederland wordt een koninkrijk en de nieuwe koning Willem I leidt een sober hof. In de daaropvolgende jaren herstelt Nederland langzaam van de economische malaise van de Franse Tijd.

De nieuwe burgerij maakt opmars. Als inspiratiebron voor mode, bouwkunst en interieur wordt gekeken naar de 'betere tijden' van de Middeleeuwen en de Renaissance. De Biedermeiertijd (1815-1848) staat voor deugdzaamheid, huiselijkheid en preutsheid. Vrouwen krijgen het etiket opgeplakt van kwetsbaar, teer, afhankelijk en breekbaar. De nieuwe mode draagt aan dit beeld bij. De materiaalkeuze voor japonnen is eenvoudig; tussen 1830 en 1840 worden vele katoenen stoffen gebruikt.

De taillelijn is weer naar de normale plaats gezakt en het strak aangeregen korset behoort rond 1825 opnieuw tot het modebeeld. Dit leidt tot smalle tailles die in schril contrast met de wijde rokken staan. De schouderlijn zakt af en afhanginge

schouders zijn het schoonheidsideaal. Het pofmouwetje uit de Empire-periode wordt vervangen door een grotere mouw, die zich uiteindelijk ontwikkelt tot een enorme schapenboutmouw die taps toeloopt aan de pols. Rond 1835 is de grootste omvang van de mouw bereikt. In de jaren hierna zakken de mouwen naar de pols om vervolgens uit het modebeeld te verdwijnen.

Het model van deze japon loopt achter op de heersende mode, want de mouwomvang is wat groot voor die tijd. Rond 1840 is een lange gladde mouw bereikt.

Psyche, galerij der nieuwste modes, july 1836, plaat 2.
Amsterdam Historisch Museum.

Japon mwet pelerine, ca. 1840

CHANGEANT ZIJDE MET INGEWEVEN STREPEN

HERKOMST ONBEKEND, MOGELIJK VERWORVEN T.B.V. DE SOPHIA AUGUSTA STICHTING, CA. 1895-1920

Al in voorgaande jaren is de trend ingezet, maar vanaf 1840 ligt het accent in vrouwenkleding steeds meer op de rok. Deze zal tot ongeveer 1860 groter en wijder worden. Meerdere gesteven onderrokken moeten het gewenste resultaat bereiken. Na een periode van zuinigheid en soberheid neemt het verlangen naar luxe en weelde weer toe. Het stofgebruik verandert, de katoenen stoffen maken plaats voor zwaardere, duurder zijde.

Deze japon uit circa 1840 is typerend voor de periode. Het lijfje loopt spits toe, de rok is wijd en de mouwen zijn lang en strak. De hals wordt overdag hooggesloten en kan met losse kraagjes of met chemisetjes gedragen worden. Een laag chemisetje is bij meer geklede gelegenheden in de mode en een hooggesloten chemisetje bij dagelijks gebruik. Vervolgens is het mogelijk over het chemisetje de bij deze japon behorende *pelerine* – een soort hooggesloten kraag – te dragen. Op deze manier wordt deze ene wijde rok bij verschillende gelegenheden gedragen.

Met behulp van een korset wordt de slanke taille verkregen. Vanaf 1840 wordt de

ruimte tussen beide borsten opgevuld met kussentjes om een welvende, enkele ‘monoboezem’ te creëren. In advertenties van modetijdschriften worden allerlei vullingen aangeboden. Het wordt onzedelijk gevonden als de boezem van de vrouw tijdens het lopen zichtbaar beweegt en om dezelfde reden wil men niet laten zien dat vrouwen twee borsten hebben. De monobuste blijft tot circa 1915 gebruikelijk.

Op het hoofd dragen de vrouwen thuis een witte muts en op straat een grote luifelhoed.

Journal des Demoiselles, juillet 1844, no VIII.

Amsterdams Historisch Museum.

Vierdelige japon, 1847

ZIJDE MET INGEWEVEN STREEP, KATOENEN VOERING

LANGDURIG BRUIKLEEN UIT PARTICULIER BEZIT, SINDS 1944

Bijzonder aan deze japon is dat bekend is wie de draagster is geweest, namelijk Geertrui Springer-ten Cate (1819-1902). Bovendien is er een portret bewaard gebleven waarop zij als 28-jarige is afgebeeld en de japon draagt. Geertrui – de vrouw van Cornelis Springer (1817-1891), de bekende schilder van romantische stadsgezichten – draagt op dit portret het in die tijd veel voorkomende kapsel met langs het gezicht neerhangende pijpenkrullen, dat geïnspireerd is op een haardracht uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het décolleté van de roze gestreepte, zijden japon is opgevuld met een batisten chemisette met een brede, met kant afgezette kraag. De mouwen zijn pagodevormig en de rok is naar het heersende modebeeld wijd en reikt tot de grond.

De verschillende onderdelen waaruit deze vierdelige japon bestaat zijn niet gelijktijdig, maar op diverse momenten van de dag gedragen. Op deze manier kan de rok op verschillende manieren zijn gecombineerd. De japon bestaat uit een wijde rok, een lijfje met lage hals (voor 's avonds), een hooggesloten lijfje met halflange pagodemouw (voor overdag) en een pelerine die aan de voorzijde gesloten wordt met knoopjes (variatie voor overdag). Op het portret draagt Geertrui het lijfje met de lage hals met daaraan een schouderkraag of 'berthe' in dezelfde stof; deze laatste is overigens niet bij de japon in de collectie aanwezig. Stoffen waren kostbaar en

meerdere japonnen die verschillende combinaties opleveren, zijn dan ook zeer gebruikelijk. De japon en het schilderij zijn via twee kleindochters van Geertrui Springer-ten Cate en Cornelis Springer in 1944 in de collectie terechtgekomen.

Peter Franciscus Greive (1811-1872), *Portret van Geertrui Springer-ten Cate* (1819-1902), 1847.

Amsterdam Historisch Museum, langdurig bruikleen.

Japon, ca. 1855

BEDRUKT KATOEN

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

Na een periode van politieke en sociale onrust die in 1848 leidt tot revoluties in verschillende Europese landen, volgt een periode waarin de bourgeoisie meer invloed krijgt en de welvaart toeneemt. Dit is ook zichtbaar in de kleding die luxer en weelderiger wordt.

Om aan de heersende mode van de vroege wijde rokken te voldoen, worden vanaf 1830 vele onderrokken gedragen. Rond 1840 worden de rokken wijder en groter en is de zware rokkenvracht aangevuld met een met paardenhaar verstevigde onderrok. Omdat de rokken vervolgens nog wijder worden, voldoen de vele onderrokken of de verstevigde onderrok niet meer. Het gewenste effect moet op een andere manier bereikt worden. De introductie van de hoepelrok of kooicrinoline in 1856 biedt uitkomst. Deze nieuwe onderrok bestaat uit stalen hoepels die met katoenen banden aan elkaar verbonden zijn. Het rondom aanbrengen van stroken benadrukt de grote rokomvang. De getoonde japon is hier een voorbeeld van. Rond 1860 bereikt de

mode van wijde rokken het hoogtepunt: de rok van een baljurk kon een doorsnee van wel drie meter hebben!

Hierna wordt de voorzijde van de rok platter en verplaatst het accent van de rok zich via wijd-uitstaande draperieën naar de achterzijde. Een *queue* van stalen banden op de billen ondersteunt de zware stof dan aan de achterzijde.

Journal des Demoiselles, volume 40, 1854.

Amsterdams Historisch Museum.

Dubbele crinoline, ca. 1865

KATOEN MET INGENAAIDE METALEN HOEPELS

HERKOMST ONBEKEND, MOGELIJK VERWORVEN T.B.V. DE SOPHIA AUGUSTA STICHTING, CA. 1895-1920

Als in 1856 de hoepelrok zijn intrede doet, kan met minder gewicht een veel groter volume van de rok worden bereikt. Deze hoepelrok wordt ook crinoline genoemd, net als de eerdere onderrok van paardenhaar (*crin*). De lila-kleurige crinoline is een vroege hoepelrok uit circa 1858. De hoepels zijn met koperen plaatjes gesloten. Voor de vroege hoepelrokken is de koepelvorm kenmerkend. Een tweede kooicrinoline uit de verzameling (circa 1858, niet afgebeeld) heeft hoepels die verstelbaar zijn. Het getoonde exemplaar is niet verstelbaar, maar na 1860 aan een latere mode aangepast. Daar waar de bevestigingsplaatjes zitten zijn de oorspronkelijk ronde hoepels ingeschoven, zodat de voorzijde is afgeplat. Het model sluit nu aan op het model rokken na 1860: rokken zijn dan aan de voor- en zijkanten platter en het accent ligt meer op de billen. Deze crinoline is lange tijd meegegaan, ook in de tijd dat de koepelvorm van de rok uit het modebeeld is verdwenen.

Een andere (hiernaast afgebeelde) crinoline uit de collectie toont een later model uit circa 1865. De schuin aflopende lijn legt het accent op de achterzijde. Grote slepen maken het nodig om twee verschillende crinolines te bezitten: een kleine ronde voor

wandel- en reiskleding en een uitlopende, meer naar achter staande crinoline voor onder de avond- en balkleding. Dit dubbele exemplaar bestaat uit een ronde crinoline (voor overdag) en een extra deel dat aan de crinoline vastgeknoopt kan worden (voor avondkleding). De crinoline met aanzetstuk heeft een omvang van maar liefst 3,5 meter. Na 1866 verdwijnen de grote slepen in de japonnen.

Crinoline, 1858-1860.

Herkomst onbekend, mogelijk verworven t.b.v. de Sophia Augusta Stichting, ca. 1895-1920.

Driedelige japon, ca. 1865

TAFTZIJD MET MACHINAAL GEBORDUURDE MOTIEVEN, BANDFLUWEEL, KANT, PASSEMENT

HERKOMST ONBEKEND, MOGELIJK VERWORVEN T.B.V. DE SOPHIA AUGUSTA STICHTING, CA. 1895-1920

Onderkleding bepaalt het silhouet van wijde rokken en smalle tailles. Dames dragen een hemd en een *pantalette* (onderbroek) met broekspijpjes met een kantje. Over het hemd draagt men een korset om de taille smaller te doen lijken en de buste omhoog te duwen. De hoepelrok wordt over een sluike katoenen onderrok gedragen. Over de hoepelrok komt vervolgens een tweede onderrok, waarover ten slotte de bovenkleding. Al met al is het een kunst om je op een natuurlijke manier voort te bewegen.

Ook onder deze japon is een crinoline gedragen. De japon bestaat uit een rok, een daglijfje en een bolerolijfje. Deze werden niet gelijktijdig gedragen. Het bolerolijfje hoort met een blouse gecombineerd te worden en is voor het informele buitenleven bestemd.

De crinoline is een geliefd onderwerp geweest om de spot mee te drijven. De enorme omvang van de rokken zorgt regelmatig voor bewegingsproblemen in huis of in openbare gelegenheden. Er is dan ook veel kritiek: het gevaar bij open haarden en kaarsen is groot. In kranten is regelmatig melding gemaakt van slachtoffers die de crinoline maakte. In de jaren zestig van de negentiende eeuw zorgt een grote brand in de kathedraal van Santiago voor tweeduizend slachtoffers. De brand is veroorzaakt door een tule strook op een wijde japon die in aanraking kwam met een van de kaarsen. Een ander voorval meldt de Ierse krant *Clare Journal and Ennis Advertiser* op 6 januari 1862: 'Another girl burnt to death through crinoline.' Door een kaars vat haar crinoline vlam en de vrouw overleeft de verwondingen niet.

Heur et malheur de la crinoline, spotprent op de crinoline in 21 taferelen (detail), Frankrijk, ca. 1856.

Japon, ca. 1870

LINNEN, RANDEN BEDRUKT

LEGAAT MEVROUW S.A. LOPEZ SUASSO-DE BRUIJN, 1890

Deze zomerse, informele japon – waar bij de bedrukte randen rekening is gehouden met het model van de japon – is met vele andere kostuums afkomstig uit de nalatenschap van Sophia Augusta Lopez Suasso-de Bruijn (1816-1890). Na haar overlijden liet zij haar verzameling kunstnijverheid én veel kleding na aan de stad Amsterdam. De verzameling – die werd ondergebracht in de Sophia Augusta Stichting – vormde aanleiding tot de oprichting van het Stedelijk Museum in 1895. In een schriftje beschreef mevrouw Suasso de kleding die bewaard moest blijven. De lijst bestaat uit ongeveer zeventig dames- en herenkledingstukken, vijftig hoeden, tachtig paar schoenen en tweehonderdvijftig accessoires. Slechts een deel van de in het schriftje vermelde kostuums is terug te vinden in de museumcollectie. Gemeentearchivaris Nicolaas de Roever beschrijft na haar overlijden de boedel. ‘Mocht het er van komen’, zo meldt de Roever, ‘kan met deze kledingstukken (...) een overzicht van de mode in de laatste dertig jaren’ (dus 1860-1890) worden gegeven. Hij vindt het spijtig dat zich onder de kledingstukken geen ‘rijkere toiletten’ bevinden en suggereert ‘uitbreiding door aankoop’.

Dit laatste is er nooit van gekomen, maar vermoedelijk zijn verschillende kostuums

door schenkingen aan de Suasso-verzameling toegevoegd. In 1919 hield het Stedelijk Museum een *Historische tentoonstelling van de ontwikkeling der kleding over de laatste twee eeuwen*. De kostuumverzameling van mevrouw Suasso vormde de kern. De kleding is vervolgens in het Stedelijk Museum ondergebracht en verhuisde in 1985 – na de splitsing van de Dienst Gemeentemusea in een apart Stedelijk Museum en het Amsterdams Historisch Museum – naar de verzameling van het Amsterdams Historisch Museum.

Foto van Sophia Augusta Lopez Suasso-de Bruijn, ca. 1870.
Amsterdams Historisch Museum.

Driedelige tournure japon, ca. 1873

KATOEN, BRODERIE ANGLAISE

LEGAAT MEVROUW S.A. LOPEZ SUASSO-DE BRUIJN, 1890

Nadat in de jaren zestig van de negentiende eeuw de koepelvormige crinolinejapon haar grootste omvang heeft bereikt, verdwijnt zij langzaam uit het modebeeld. Het accent van de rok heeft zich inmiddels met veel draperieën naar de achterkant van de rok verplaatst. Een goed voorbeeld hiervan is deze witte, katoenen japon waarvan de achterzijde het meest in het oog springt. Dit silhouet wordt *queue de Paris* genoemd. Het effect wordt bereikt door het dragen van een *tournure*. Een voorbeeld van een *tournure* is hier afgebeeld. De *tournure* is eigenlijk een korte, halve crinoline die de japonrokken aan de achterkant steunt. Soms zit de *tournure* in de japonnen vastgenaaid. Deze 'eerste *tournure*' is afhankelijk en creëert met de draperieën aan de achterzijde van de japon een 'watervaleffect'. Lange slepen zijn mode. Tot 1875 torst men meer en meer draperieën met zich mee. Daarna verdwijnt de *tournure* voor korte

tijd. Omstreeks 1883 verschijnt de 'tweede *tournure*' die horizontaal wordt gedragen. Het silhouet heeft dan nog steeds het accent van de rok op de achterzijde liggen, maar het geeft een hoekiger effect. Het lijf wordt langer en valt tot over de heupen. Makkelijk zitten met een dergelijk korset en de *tournure* was het niet, daarom is rond 1887 een opklapbare *tournure* in de handel gebracht. Voorzichtig gaan zitten op de punt van het achtervlak werkte het best.

Tournure, ca. 1870-1880.

Schenking uit particulier bezit, 2000.

Tweedelige japon, ca. 1875

WOL, TAFTZIJDJE

HERKOMST ONBEKEND

Draperieën op de achterzijde van deze tweedelige japon trekken de aandacht. De *tournure* levert de benodigde steun om de zware ladingen stof op zijn plek te houden. Na 1872 neemt het volume van de *tournures* jaarlijks toe: in 1873 staat zij vanuit de tailleband bijna horizontaal af en in de jaren tachtig rijst zij zelfs boven de tailleband uit.

De *tournure* wordt over het korset en de onderrok gedragen. Hierover dragen dames een slepende onderrok met veel stroken, vaak van gesteven katoen. Om het effect te accentueren wordt over dit geheel een kortere overrok of japon gedragen met draperieën op de achterkant.

De overrok van deze tweekleurige japon bestaat uit een lange lap stof waarvan de uiteinden aan de voorzijde diagonaal over elkaar heen vallen. Aan de achterzijde wordt de overrok met lussen opgetrokken, waardoor de slepende onderrok met stroken zichtbaar is en de achterkant extra aandacht krijgt.

Na een korte onderbreking wordt de *tournure* vanaf circa 1883 opnieuw mode. De volumes van de draperieën nemen toe en vervolgens weer af. De vorm van

de *tournure* verandert mee. De eerste japonnen die zonder *tournure* worden gedragen verschijnen rond 1889. Kleine *tournure* kussentjes draagt men echter nog tot circa 1905 onder de rokken.

Le Moniteur de la mode, 1873.

Amsterdams Historisch Museum.

Laarsjes, ca. 1870-1880

SATIJN, ZIJDE, LEER, KATOEN/LINNEN

MOGELIJK LEGAAT MEVROUW S. A. LOPEZ SUASSO-DE BRUIJN, 1890; SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1969; OVERIGE SCHOENEN HERKOMST ONBEKEND

Na circa 1830 komen naast de zijden en fluwelen schoentjes voor de welgestelde dames ook laarsjes in de mode. Wat de modieuze herenschoen betreft: de laars heeft het in de achttiende eeuw al gewonnen van de schoen. Voor vrouwen is het dan uitgesloten dat zij laarzen dragen, dat wordt als onflatteus beschouwd. Een uitzondering vormt de paardrijlaars, die alleen tijdens het rijden wordt gedragen. Rond 1835 beginnen dames laarsjes in het dagelijkse leven te dragen. De vroege halve laarsjes met platte hak zijn enkelhoog en worden met veters of knoopjes gesloten. Om de voet beter uit te laten komen zijn de laarsjes op smalle leest geschoeid. Bij schoenen is er tot ongeveer 1890 geen onderscheid in een linker- en rechterschoen aangebracht, laarsjes daarentegen worden al vanaf circa 1840 naar de leest gevormd.

Halve laarsjes zijn gedurende de negentiende eeuw vooral mode voor wandelen en paardrijden; gekleurde laarsjes worden enorm populair. Na 1850 zijn ze meer dan enkelhoog. Ook de hakhoogte neemt toe. Halverwege de negentiende eeuw komt de massaproductie op gang en kunnen niet alleen welgestelde dames, maar ook de werkende dienstbodes zich laarsjes permitteren. De laarsjes bedekken de gehele voet en zijn met zijden stoffen en borduursels versierd.

Detail uit *Revue de la Mode*, 6 février 1881. Amsterdams Historisch Museum.

Doopjurkjes, negentiende eeuw

KATOEN

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1966; SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1967; SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1983; SCHENKING HET KANSALET, 1975; OVERIGE DOOPJURKJES HERKOMST ONBEKEND

Het merendeel van de ongeveer veertig doopjurkjes uit de verzameling van het Amsterdams Historisch Museum dateert uit de negentiende eeuw. Lange, witte doopjurkjes verschijnen voor het eerst in Engeland in de late zeventiende eeuw. In Nederland droeg een dopeling toen nog wikkelkleding met een los doopkleed. Pas in het laatste kwart van de achttiende eeuw is de gewoonte overgenomen om baby's in los vallende jurkjes te kleden. In vorm en decoratie van de doopjurk is de invloed van vrouwenmode herkenbaar, zoals de hoogte van de taillenaad en de vorm van het lijfje. De negentiende-eeuwse doopjurkjes zijn overwegend van katoen.

Het was gebruikelijk dat meerdere kinderen uit een familie in dezelfde jurk werden gedoopt. Zonodig werd de jurk aan de mode aangepast en vermaakt. Een voorbeeld hiervan is de doopjurk links vooraan op de foto. Het is een samengesteld stuk, waarvan het lijfje dateert uit circa 1850-1860 en de rok is gemaakt uit een modieuze sjaal uit de Empireperiode, circa 1810. Beide onderdelen zijn rond 1900 samengevoegd.

De meeste doopjurkjes zijn via schenkingen uit particulier bezit in het museum

terechtgekomen. De collectie bevat doopjurken van bekende – zoals de schilder Carel Willink (1900-1983) – en minder bekende Amsterdammers. Op de foto zit dopeling Carl August Endert (1900-1976) bij zijn moeder Carolina Helena Munier (1870-1938). Carl was de oudste uit een gezin van vier en is op 13 januari 1901 in de Lutherse Kerk te Amsterdam gedoopt. Zijn doopjurk is door een tante gemaakt. Carls dochter heeft de doopjurk aan het museum geschonken.

Foto van Carl Endert in doopjurk op schoot bij zijn moeder, 1900.

Amsterdams Historisch Museum.

Korsetten, ca. 1875-1900

KATOEN, LINNEN, KANT, BALEIN

LEGAAT MEVROUW S.A. LOPEZ SUASSO-DE BRUIJN, 1890; SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1972;

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1981

Het korset is eeuwenlang het belangrijkste onderdeel van de garderobe van de vrouw geweest. De gewenste modevorm wordt in de zeventiende en achttiende eeuw verkregen door het keurslijf, in de negentiende en twintigste eeuw door het korset. Boezem, taille of heupen zijn door het korset geaccentueerd of vervaagd. Het korset wordt over een hemd gedragen. Ze zijn zelden gewassen, omdat het materiaal kwetsbaar is en nooit rechtstreeks op de huid zijn gedragen.

Werkende vrouwen hebben zich nooit zo extreem strak ingeregeng. Zij droegen een rijglifje van een zacht materiaal dat makkelijk meegaf. Rijke dames werkten niet en snoerden zich in korsetten met baleinen, hout, hoorn of riet.

Gangbare kleuren voor de vroege korsetten waren wit, beige of lichtgrijs. Rond 1860 wordt dit uitgebreid met rood. Aan het eind van de negentiende eeuw zijn deze kleuren vervangen door zwart, geel, roze, blauw en de effen stoffen maken plaats voor gebrocheerde stoffen en zijde. Het korset is dan versierd met kant en lint. Vooral in de periode 1850-1910 ondergaat het korset veel vormveranderingen die gelijklopen met de verschillende silhouetten uit deze periode.

De Reformbeweging, die rond 1900 actief is, maakt zich vanwege gezondheidsredenen en hygiëne sterk om de korsetten uit te bannen. Voor velen is het korsetloze alternatief op dat moment nog te extravagant en niet prettig, want zij missen de steun die het korset hen biedt. Het duurt nog tot het eind van de jaren twintig voordat de vrouw werkelijk van het lichaamsvervormende korset is verlost.

Detail uit een advertentie van de Winkel van Sinkel in Amsterdam, 1906.

Uit: T. & L. de Vries, *De winkel van Sinkel*, 1976. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Meisjesjurk, ca. 1880-1890

RIPSZIJDE, FLUWEEL, MACHINALE KANT, KATOENEN VOERING

AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1970

In de kostuumverzameling van het Amsterdams Historisch Museum bevinden zich meer damesjaponnen dan meisjesjurken. Wat er aan kledingstukken van vroeger bewaard is gebleven komt altijd uit de min of meer gegoede kringen, maar zelfs daar hebben meisjes hun kleertjes kennelijk meer afgedragen dan hun moeders.

Eeuwenlang heeft men kinderen al op zeer jonge leeftijd als miniatuurvolwassenen gekleed. Dit geldt voor zowel meisjes als jongens. Vanaf de achttiende eeuw komen vanuit Engeland verschillende verbeteringen in de wijze van kleden van kinderen. Naarmate de negentiende eeuw verstrijkt gaan veel verworven vrijheden op kledinggebied voor volwassenen en kinderen echter verloren. Rond de jaren veertig wordt een meisje weer gekleed als een dame. Ook korsetten en crinolines horen bij de kleding van kleine meisjes. Tegen 1880 krijgen vrouwen en meisjes in hun japonnen meer ruimte rondom het middel dankzij de nieuwe prinsessenlijn die geen taillenaad heeft. De vrouwen gaan enkele jaren later hun taille weer insnoeren,

maar de kinderen worden daar dan meestal niet meer toe gedwongen.

In de jaren na 1880 begint de inmiddels weer gegroeide belangstelling voor de behoeften van het kind voor het eerst concrete vruchten af te werpen. Idealen op het gebied van eigen kleding voor kinderen worden nieuw leven ingeblazen.

Detail uit *Revue de la Mode*, 4 novembre 1883.

Amsterdams Historisch Museum.

Manteltjes, 1885-1895

TAFTZIJDE, TRES, TULE, KANT, GITTEN, LINT, KRAALTJES

LEGAAT MEVROUW S.A. LOPEZ SUASSO-DE BRUIJN, 1890; AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1965;

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1971

Uit de omslagdoeken die vanaf 1800 lange tijd mode zijn, ontstaan in de tweede helft van de negentiende eeuw cape-achtige mantels met wijde mouwen: de *mantille*. Deze passen wat vorm betreft goed bij de dan heersende mode van de crinoline. De ruime klokkende mantels kunnen over de wijde japonnen gedragen worden. Bij de daarop volgende *tournure*mode – waarbij het accent op de uitstaande achterzijde lag – verschijnt in Frankrijk een kledingstuk dat typerend zou zijn voor de jaren tachtig: de *visite*. In dit korte manteltje is rekening gehouden met de vele draperieën waarover de mantel deels moet vallen. Dit is ook te zien in de vele advertenties uit deze periode in de modetijdschriften. De *visite* heeft geen echte mouwen, maar slechts openingen op taillehoogte waar men de armen doorsteekt. De *visites* zijn overwegend zwart.

De lange achterzijde van de *mantille* rechts op de foto valt een stuk beter in model indien het wordt gedragen over een *tournure*. Opvallend zijn de prachtige decoraties op kragen, langs randen en op de *visite* zelf met ruches, kant, band, applicaties,

gitten en borduursel. De negentiende-eeuwse interesse in rouwcultuur maakte dat de kleur zwart in de laatste vijftien jaar van de eeuw meer in de mode kwam. De mouwen van de japonnen zijn na 1893 zo groot dat zij een probleem vormen voor nauwsluitende mantels, zodat opnieuw de toevlucht tot korte klokkende capes wordt genomen. In Nederland worden de avondmantels zonder mouwen *sortie* (naar het franse woord 'sortir' dat 'uitgaan' betekent) genoemd.

Revue de la Mode, 8 septembre 1887.

Amsterdam Historisch Museum.

Rouw-trouwjapon, ca. 1897

ETIKET/LABEL: C. FARWICK-ARIENS BOIS-LE-DUC

ZIJDE SATIEN, WOLLEN VOERING (GREIN) / AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1972

Rouw-trouwjapon, ca. 1890

ZIJDE, WOL, KATOEN, BALEIN / AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1996

Voor de tweede helft van de negentiende eeuw kent een opmerkelijke rouwcultuur. Hoe men zich dient te kleden en te gedragen ligt vast in rouwgebruiken. De kleur om in te rouwen is en was zwart, voor zowel de hoge als de lagere standen. In de late negentiende eeuw bestaan er speciale winkels die voor begrafenissen en de rouwperiode bestaande kleding zwart verven. Indien men het zich echter kan veroorloven wordt nieuwe kleding aangeschaft. Er kan, hoeveel verdriet er ook is, modieus en in stijl worden gerouwd. In modebladen wordt aan de rouwkleding voor welgestelde dames veel aandacht besteed. Een etiquetteboek meldt: 'let op, de wereld oordeelt juist wat rouw betreft, streng! Willekeurige beperking baart opzien'. Modellen van de japonnen volgen de mode op de voet, maar zijn in het zwart en aangepast aan de rouw. Niet alleen de japon moet in het teken van de rouw staan, ook alle accessoires, schoenen, waaiers, oorbellen, kettingen, kousen en handschoenen zijn hier op afgestemd. Het is een kostbare aangelegenheid geweest. De directe

naasten kennen een periode van zware rouw, waar een periode van lichte rouw op volgt. Het zwart wordt dan vervangen door grijs en bepaalde stoffen zijn weer toegestaan. Hoewel zwart snel wordt geassocieerd met rouw, wordt er tot halverwege de twintigste eeuw ook heel veel getrouwd in stemmig zwart. Het is zelfs heel gebruikelijk om de zwarte japon die gedragen was bij het huwelijk ook te dragen bij speciale kerkelijke feesten, andere 'deftige momenten' en in tijden van rouw.

Detail uit *De Gracieuse*, 10 september 1892.

Gemeentemuseum Den Haag.

Trouwjapon, 1880 (vermaakt in ca. 1900)

ZIJDE, GARNERING VAN MACHINALE KANT, SATIJN LINT, ZIJDEN VOILE, SATINET VOERING
AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1972

Vrouwen zijn van oudsher in hun mooiste japon getrouwd en die was bij voorkeur kleurig. In het laatste kwart van de negentiende eeuw is ook zwart een geliefde kleur om in te trouwen. Alleen bruiden van vorstelijke huizen trouwen dan in zilverbrokaat of wit satijn. In de loop van de achttiende eeuw volgen ook adel en rijke burgerij deze gewoonte. Pas in het begin van de negentiende eeuw wordt trouwen in het wit gebruikelijker. Er ontstaat een uitgebreide etiquette met daarin voorgeschreven hoe men zich dient te gedragen en hoe men zich moet kleden. Net als de rouwjapon volgt de negentiende-eeuwse trouwjapon de gangbare mode, al dienen ze beiden wel eenvoudig en ingetogen te zijn. Het aanvankelijke decolleté van trouwjaponen wordt halverwege de eeuw hooggesloten. Vanaf 1880 valt een toename van bruidskleding in modetijdschriften op. De opkomst van de confectie-industrie en het grootwinkelbedrijf maken dat een groter publiek zich volgens de laatste mode gaat kleden.

Deze trouwjapon is gedragen door Maria Mechtildis Ludovica Smits (1855-1926). Zij trouwt op 9 september 1880 met Petrus Johannes Coovels (1850-1901), eigenaar van een bontweverij in Helmond. Het model van de jurk – met de lange nauwe mouwen, de kleine pofmouwjtjes hier overheen en de bloezende voorkant van het lijfje – sluit echter niet aan op de mode van 1880. Hoewel het niet ongebruikelijk was om een bruidsjapon te vermaken en op andere gelegenheden te dragen, lijkt de japon pas rond 1900 vermaakt te zijn. De bij de japon behorende schoentjes zijn overigens wél modieus voor de jaren 1880.

Trouwschoentje, 1880.

Aankoop uit particulier bezit, 1972.

Lijfje en rok, ca. 1895

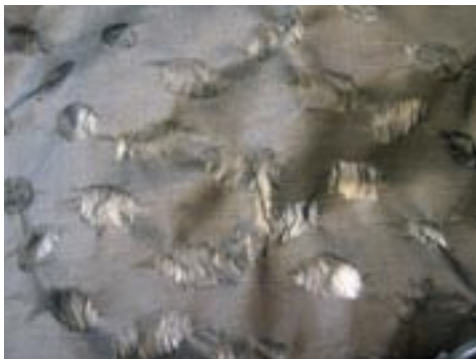
ZIJDE, GITTEN, BORDUURSEL

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998 (LIJFJE);

LEGAAT MEVROUW S.A. LOPEZ SUASSO-DE BRUIJN, 1890 (ROK)

Het lijfje en de rok van deze japon horen niet bij elkaar. Mogelijk zijn lijfje en rok onderdelen geweest van rouwkleding, maar mede door de opmerkelijke negentiende-eeuwse rouwcultuur is de kleur zwart in de laatste vijftien jaar van deze eeuw ook mode geweest buiten de rouw om. De mouwen van de japon horen bij het modebeeld van 1892-1895. Vanaf 1890 zijn de mouwen van de japonnen groter en rond 1892 krijgen japonnen lange mouwen, waarvan het bovendeel sterk poffend is. Na 1895 is de hele mouw poffend en wordt de grootste omvang ervan bereikt om vervolgens enkele jaren later geheel uit het modebeeld te verdwijnen.

Zowel het lijfje met de rijk versierde, opgezette kraag als de rok zijn recent gerestaureerd. De kraag was deels vervormd en door slijtage zijn er gaten ontstaan. Daar waar de tule van de kraag de kralen raakte zijn er verkleuringen opgetreden. Om het lijfje te kunnen exposeren is de buitenste kraag uit elkaar gehaald om vervolgens de zwakke plekken te verstevigen met nieuw toegevoegd katoen. Soms moeten eerdere restauraties ongedaan gemaakt worden om een kledingstuk te behouden. Zo is de rok bij een vroegere conservering op de plekken waar gaten in de stof vielen, aan de binnenkant met aangelijmd en zwartgeverfd gaas beplakt. Dit gaas is de loop der tijd echter zo hard geworden dat besloten is deze stukken te verwijderen. De rok heeft vervolgens een tegenvoering gekregen van zwarte zijde, waarop de gaten met spansteken zijn vastgezet op de ondergrond.

Rok vóór en na restauratie.

Baljapon, 1895

VELOURS, FLUWEEL MET STRUISVOGELVEREN, GOUDGALON, MACHINALE (SLEEP)KANT,
KATOENEN VOERING/ SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1940

Deze opvallende gele japon van fluweel en afgezet met struisvogelveren is van Marie van Someren Brand-Zoethout (1866-1897) geweest. Zij was de echtgenote van de eerste conservator van het Stedelijk Museum, Jan Eduard van Someren Brand (1856-1904).

In 1895 heeft de schilder Hobbe Smith (1862-1942) een portret ten voeten uit (2,22 × 1,25 meter!) van Marie gemaakt, waarop zij de baljapon draagt. Hier heeft de japon kleine pofmouwtjes, terwijl in de huidige staat een band met struisvogelveren op de schouders rust die de schouders grotendeels bloot laten. De kleine aanpassing wijst erop dat de japon is vermaakt en meerdere keren is gedragen. Het japonlijfje wordt ingeregeng met een vetersluiting aan de achterzijde. De taille omtrek is slechts 54 centimeter! Voor welke bijzondere gelegenheid de japon is gemaakt is onbekend. Enig houvast biedt het schilderij, dat gesigneerd en gedateerd (1895) is. In 1895 zijn

er twee belangrijke gebeurtenissen in het leven van Marie en Jan Eduard: zij trouwen en het Stedelijk Museum opent haar deuren. Mogelijk heeft Marie de japon voor één van deze (of beide) gebeurtenissen gedragen. Slechts twee jaar nadat zij zich liet portretteren, overlijdt Marie Zoethout in 1897 op 31-jarige leeftijd, kinderloos. Van Someren Brand hertrouwt met haar zuster Barendina Pietermella Zoethout (1872-1959). De japon is in 1940 door haar aan het Stedelijk Museum geschonken. Na de splitsing van de Dienst Gemeentemusea in het Stedelijk Museum en het Amsterdams Historisch Museum in 1985 is de japon in de collectie van de laatstgenoemde terechtgekomen.

Hobbe Smith (1862-1942), *Portret van Marie van Someren Brand-Zoethout*, 1895.

Huidige verblijfplaats onbekend.

Zwangerschapskorset, ca. 1900

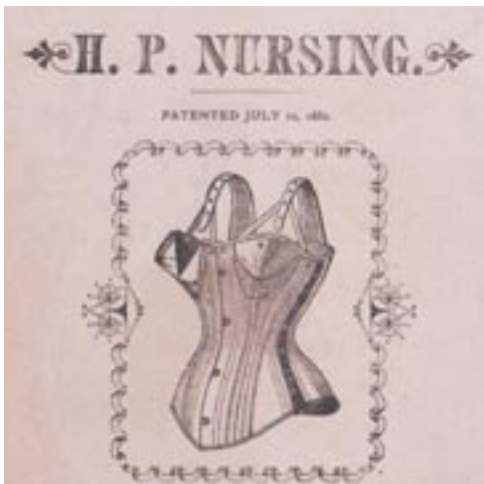
KATOEN

SCHENKING UIT PARTICULIER BEZIT, 1974

Het korset heeft lange tijd onderdeel uitgemaakt van de garderobe van de vrouw. Ook zwangere vrouwen droegen in de eerste maanden van de zwangerschap een korset om de ingesnoerde taille enigszins te behouden. Van oudsher is er nauwelijks speciaal vervaardigde zwangerschapskleding geweest. Bestaande kleding werd zo goed en kwaad als het ging aangepast en de dikke buik werd met sjaals en wijde capes gecamoufleerd. Het was 'not done' om je zwangerschap te tonen.

Een reël gevaar van het dragen van te strakke korsetten tijdens en direct na de zwangerschap betrof de verzakking van de baarmoeder. Als gevolg van meerdere zwangerschappen hadden veel vrouwen last van verzakking en de neerwaartse druk van het korset verergerde dit alleen maar. Artsen en kledinghervormers beargumenteerden dat korsetten vrouwenborsten – vooral de tepels – vervormde zodat het moeilijk of onmogelijk werd de baby te voeden. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw komt er meer aandacht voor de speciale eisen en behoeften rond een zwangerschap. Er verschijnen ook speciale zwangerschapskorsetten. Deze zwangerschapskorsetten leken vaak nog veel op de gewone modellen, met stevige baleinen. Door de vetersluiting van het getoonde zwangerschapskorset kan de buik meegroeiën. Na de bevalling kan het opnieuw gedragen worden als voedingskorset. De vetersluiting bij de buik werd weer aangetrokken, terwijl de drukknoopen bij de buste open kunnen om de borst vrij te maken voor voeding. In 1906 adverteert de

Winkel van Sinkel in Amsterdam nog met een zwangerschaps- en een voedsterkorset, per stuk voor 10 gulden en 50 cent (zie illustratie op p. 68).

Advertentie voor Engels voedingskorset, 1883.

Afbeelding uit: V. Steele, *The corset. A cultural history*, 2004.

Tweedelige japon, ca. 1902

RIPSZIJDE

AANKOOP KUNSTHANDEL AALDERINK, AMSTERDAM, 1968

In de late negentiende eeuw veroveren meisjes en vrouwen uit de gegoede burgerij steeds meer bewegingsvrijheid buitenshuis. Het 'erop uit trekken' – de natuur in, wandelen, picknicks, naar het strand gaan en 's avonds naar theater of schouwburg – wordt populair. Welgestelde vrouwen maken meer deel uit van het openbare uitgaansleven. Voor hen geldt wel een strenge etiquette. Het is de tijd dat er protest tegen de strakke korsetten komt. Onder invloed van de groeiende belangstelling voor sport en vrouwenemancipatie wordt voor overdag wat sportievere kleding bij de hogere kringen geïntroduceerd. De uitgaanskleiding is echter zeer extravagant. Kleding blijft echter in veel opzichten beperkingen opleggen.

Het korset schrijft een tweedeling van het kostuum voor, maar – zoals hier zichtbaar is – vormt lijfje en rok bij de betere standen meestal een 'japon', getypeerd door eenheid in stof, vormgeving en garnering. De hoge, nauwe boord zorgt voor een

rechte houding van het hoofd. De mouw van de japon eindigt bij het begin van de vingers, nette dames bedekken het liefst zoveel mogelijk. De klokvormige rok reikt tot de grond, zit los om de heupen en loopt klokvormig toe tot aan de zoom. De achterkant eindigt in een kleine sleep. Nauwsluitende handschoenen zorgen ervoor dat er buitenshuis geen blote handen te zien zijn. Op het hoofd wordt een breedgerande hoed – versierd met bloemen of veren – gedragen op opgestoken, krullend haar. Het gebruik van een parasol beschermt de bleke huid tegen de zon.

De Gracieuse, 3 januari 1902.

Gemeentemuseum Den Haag.

Diner- of uitgaansjapon met droit-devant, ca. 1905

ZIJDEN VOILE MET INGEWEVEN BLOEMENMOTIEF, MACHINALE KANT, FLUWELEN BAND

AANKOOP ETABLISSEMENT CELSIUS, AMSTERDAM, 1971

Rond 1900 is het theater- en muziekleven in Amsterdam in volle bloei. De uitgaanskleding van dames is zo extravagant dat er in de schouwburg discussies ontstaan over de omvang van de dameshoeden. De zwierige, gestileerde lijnen van de kunststroming *l'art nouveau* of *Jugendstil* die rond 1900 in de decoratieve kunst worden gebruikt, zijn ook zichtbaar in de S-lijn die in kleding in de mode raakt. Het nieuwe *droit-devant* korset drukt de buik plat en accentueert billen en borsten overvloedig, waardoor het lichaam – en profiel gezien – in een S-lijn wordt geduwd. Door het hol trekken van de rug komt de buste verder naar voren en samen met het kantelen van het bekken is het beoogde effect bereikt. Het middel moest zo slank zijn dat het met twee (mannen!) handen te omvatten was. Dit ideaalbeeld is echter zelden realiteit geworden. In Nederland wordt spottend over de 'slaolielijn' gesproken. Artsen vonden het *droit-devant* korset gezonder dan vroegere korsetten omdat de onderste ribben minder naar binnen werden geduwd en de organen in de

buik niet werden ingedrukt. Het is ook wel gezondheidskorset genoemd, hoewel het net zo ongezond was.

Deze japon met de kenmerkende S-lijn zit glad om de heupen en waaiert vanaf daar uit in een sleep. Dunne soepele stoffen zijn modieus en om de boezem extra te benadrukken worden vaak verschillende lagen kant over elkaar gedragen. Deze luxueuze japon staat in schrill contrast met de Reformjaponnen uit dezelfde periode die zonder korset en teveel opsmuk worden gedragen.

De Gracieuse, 5 februari 1902.

Gemeentemuseum Den Haag.

Reformjapon, ca. 1905

KATOENEN SATINET, GEWEVEN BANDVERSIERING OF PASSEMENT

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

De periode rond en vlak na 1900 vertoont twee uitersten in het modebeeld. Aan de ene kant de luxueuze japonnen – met de S-lijn en veel versieringen en kanten – en aan de andere kant de comfortabele, korsetloze japonnen van de Reformbeweging. In 1899 wordt in Nederland de Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleding (V.v.V.v.V.) opgericht met verschillende landelijke afdelingen. Deze is voorstander van hygiënische en draagbare kleding. Het korset wordt streng veroordeeld, het lichaam moet in natuurlijke, gezonde vorm worden teruggebracht. Via het maandblad en modellendozen zijn knippatronen van diverse modellen Reformkleding verspreid. Met de reformdracht probeert men gezonde, praktische en toch mooie alternatieven te bieden voor zowel onder- als bovenkleding. Deze reformjapon is afkomstig uit de schenking van de voormalige Vak- en Huishoudschool Prinses Irene, die haar oorsprong heeft in de Vakschool voor Vrouwen- en Kinderkleding. De school is opgericht door de V.v.V.v.V. De meeste leden zijn vooruitstrevende dames die behoren tot de gegoede klasse. Voor het grote publiek is de overgang naar de Reformkleding te excentriek. Deze japon is eenvoudig in vorm en versiering: het model is recht van snit en zonder gemarkeerde taille. De enige versiering zit langs de rand van de vastgenaaide bolero. Reformkleding is niet aangeslagen bij het grote publiek en is zelfs belachelijk gemaakt. Het verschil met het bestaande modebeeld is dan ook enorm groot. De reformjapon wordt spottend 'hobbezak' genoemd. De spotprent toont het Concertgebouw met dames in de nieuwe reformjaponnen

die tegenover dames in de modieuze japonnen met S-lijn staan. De afgebeelde personen zijn allemaal bekenden uit het Amsterdamse artistieke milieu. In de muzikwereld is de reformjapon populair, vooral concertzangeressen dragen haar graag bij optredens, omdat de japonnen los om het lichaam zitten.

Anton Molkenboer (1872-1960), *De pauze* (detail), 1903. Concertgebouw Amsterdam.

Automobielmantel, 1906

ETIKET/LABEL: LIBERTY & CO. LONDON & PARIS

ONTWORPEN IN DE COSTUME STUDIO VAN LIBERTY & CO. IN LONDEN, UITGEVOERD IN

METZ & CO'S COSTUME DEPARTMENT TE AMSTERDAM

LIBERTY CHANGEANTZIJDE / AANKOOP UIT PARTICULIER BEZIT, 1966

Rond 1896 reden de eerste auto's in Nederland. De automobiel was in de vroege jaren van zijn bestaan vooral een luxe sport en geen transportmiddel. Speciale mantels, hoeden en brillen beschermden de bestuurder en bijrijder tegen kou en opwaaiend stof. Het Amsterdams Historisch Museum bezit een damesautomobielmantel, die als negligé in 1966 voor zestig gulden is aangekocht. Het bleek echter een automobielmantel waarmee de firma Metz & Co in 1906-1907 in het tijdschrift *De vrouw en haar huis*, onder het thema 'zomersport' adverteerde. De mantel van kostbare liberty-zijde is boven de taillelijn en bij de mouwen ingerimpeld. In een nummer uit 1909 wordt het gebruik van automobielkleding toegelicht. Zo houdt tijdens het autorijden een sluier de hoed op zijn plaats. Het is van groot belang dat de sluier goed vastgezet werd want 'de sluier [heeft] een fellen kamp te voeren met den wind (...) en vindt hij een kleine opening tusschen gezicht en sluier, dan vliegt hij

er in, blaast den sluier op en doet het hoofd gelijken op een luchtballon (...). Een allesbehalve sierlijk gezicht!' Uiteraard volgen er tips hoe dit is te voorkomen door een goede hoed te kiezen. Niet alleen Metz heeft automobielmantels voor vrouwen verkocht. Kleedmagazijn Nieuw Engeland op het Koningsplein, de firma Greeve & Zoon uit de Kalverstraat en A.J. van de Steur Tailor in Haarlem adverteren met automobielkleding voor vrouwen. Ondanks de advertenties voor automobielkleding, worden vrouwen niet geacht zélf achter het stuur plaats te nemen. Dat is in Nederland tot de Eerste Wereldoorlog in 1914 eerder uitzondering dan regel.

Advertenties van de Fa. Metz & Co te Amsterdam, uit: *De vrouw en haar huis*, jaargang 1906-1907, p. 63. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Tweedelige japon, ca. 1910-1914

KATOEN, PASSEMENT

SCHENKING ESPRIT SCHOLENGEMEENSCHAP AMSTERDAM, 1998

Vanaf de late negentiende eeuw tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 beleeft de rijke Europese bovenlaag jaren van overdaad en pracht en praal: 'La belle Epoque'. Tegelijkertijd begint de oude maatschappelijke orde te wankelen. De emancipatie van de vrouw neemt gaandeweg toe. In 1910 treedt in Parijs de Russische balletgroep van Sergei Diaghilew (1872-1929) op. De felgekleurde oosterse kostuums – ontworpen door Leon Bakst (1866-1924) – vormen het onderwerp van gesprek. Voor een van de meest spraakmakende ontwerpers van die tijd, Paul Poiret (1879-1944), vormen ze een nieuwe inspiratiebron. Hij opent in 1906 zijn eigen modehuis in Parijs. Met zijn ontwerpen van tunieken en kimono's creëert hij een slank en soepel silhouet dat zijn oorsprong al in de Reformkleding heeft. Door

Poiret wordt het tot algemene mode gemaakt. Pas als Frankrijk deze mode accepteert, wordt het ook elders mode. Het korset heeft in deze mode geen plaats. Vanaf deze tijd loopt het aantal vrouwen dat korsetten draagt dan ook snel terug. Poiret ontwerpt de bekende 'lampenkaptuniek', een halflange tuniek met daaronder een smalle rok. Zijn ontwerpen zijn buitengewoon populair in Frankrijk en worden vervolgens in andere landen nagevolgd. Zo verschijnen er verschillende variaties op zijn modellen. Een voorbeeld daarvan is deze japon, bestaande uit een – aan elkaar vastzittende – witte tuniek met rok. Het silhouet is naar onder toe smal en de stof valt soepel om het lichaam. Slechts een eenvoudige garnering zorgt voor versiering. De nieuwe lage V-hals zorgt in het begin voor veel kritiek, maar is sindsdien niet meer weg te denken uit het modebeeld.

Lampenkaptuniek van Paul Poiret, 1914.

Afbeelding uit: L. van Beurden, *Over mode en mensen*.

Tien eeuwen kostuumgeschiedenis, 2004.

Beknorte literatuurlijst

- B. Aaftink, C. Bol, *Cultuur en kleeoedgedrag in de 20ste eeuw*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1985
- Leontien van Beurden, *Mode in de twintigste eeuw*, Nijmegen: SUN, 1988
- Leontien van Beurden, *Over mode & mensen. Tien eeuwen kostuumgeschiedenis*, Nijmegen: SUN, 2004
- F. Boersma, *Onderzoeksverslag. Een 18de eeuwse robe manteau van beschilderde zijde*, Opleidingen restauratoren, 3de studiejaar 1990-1991, stage Amsterdams Historisch Museum
- A. den Dekker, N. Bloemberg, 'Rijk gekleed. Het verhaal achter een achttiende-eeuwse, beschilderde japon' in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam*, jaargang 91-5, september/oktober 2005
- M. Conrads, G. Zwartjes, *Tirions kostuumgids. Westerse kledingstijlen van de vroege middeleeuwen tot heden*, Baarn: Tirion, 1993
- C. Fox, A. Ribeiro, *Masquerade*, London: Museum of London, 1983
- M.A. Ghering van Ierland, *Mode in prent*, uitgave van het Haags Gemeentemuseum, 1988
- P. Gorguet Ballesteros e.a., *Modes en moroir. La France et la Hollande au temps des Lumieres*, Musée Galliera, Paris-Musees, 2005
- I. Groeneweg, 'Enkele aspecten van mode en kleeoedgedrag in Nederland naar aanleiding van de familie van Hogendorp uit de late achttiende eeuw' in: *Textielhistorische Bijdragen*, vol. 31, Hilversum 1991, pp. 60-98, 1991
- I. Grunnill, 'Kabinet van mode en smaak en magazijn der modes en vertellingen. De twee eerste Nederlandse modetijdschriften' in: *Kostuum*, jaargang van de Nederlandse Kostuumvereniging voor mode en streekdracht, 1992-1993, pp. 64-82
- E-A. Haldane, 'Encounters with Paper Conservation: the treatment of a Chinese painted silk dress', in: *Conservation Journal* Spring 2005, no. 49
- E. Hartkamp-Jonxis, 'Katoendrukkerijen in de Noordelijke Nederlanden 1678-1820' in: *Katoendruk in Nederland*, Gemeentemuseum Den Haag, red. Bea Brommer, Tilburg/Helmond, 1989
- E. Hartkamp-Jonxis, *Oost-west relaties in textiel*, Zwolle: Waanders, 1987
- E. Hartkamp-Jonxis, B. du Mortier, *Neo tot Deco, Traditie en vernieuwing in kostuum en textiel 1880-1920*, Rijksmuseum Amsterdam, 1999
- M. Havermans-Dikstaal, S. Honig, L. Schram-van Gulik, *Aangekleed gaat uit: Streekkleding en cultuur in Noord-Holland 1750-1900*, Zwolle: Waanders, 1998
- L. Heerma van Voss, 'Sociale aspecten van kleding' in: *Textielhistorische Bijdragen* 31, pp. 7-19, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1991
- M. Hohé, 'De collectie doopjurken. De modeontwikkeling van de doopjurk in de negentiende eeuw', in: *Jaarboek Haags Gemeentemuseum* 1997, pp. 32-51
- Jkvr. Dr C.H. de Jonge, *Een eeuw Nederlandsche mode*, Amsterdam: N.V. EM. Querido's Uitgevers-Maatschappij, 1960
- J. de Jonge, 'De schaar in de stof? Vermaken van kleding in de 18de en 19de eeuw' in: *Kostuum*, jaargang van de Nederlandse kostuumvereniging voor mode en streekdracht, 2002, pp. 5-13
- J. de Jonge, 'Verborgene schoonheid. Een uitzonderlijke sitsen japon' in: *Kostuum*, jaargang van de Nederlandse kostuumvereniging voor mode en streekdracht, 2005
- Kampioen. Orgaan van den Algemeenen Nederlandschen Wielrijders-Bond. Toeristenbond voor Nederland*, Archief ANWB
- V. Kingma, 'De katoendrukkerijen in Amsterdam en Nieuwe-Amstel' in: *Textielhistorische bijdragen* 38 (1998), pp. 7-30
- Jun I. Kanai, *The Conservation of 18th-century Painted Silk Dress, report on 18th-Century of the Kyoto Costume Institute*, (z.p., z.j., na 1995)

- K. de Leeuw, *Kleding in Nederland, 1813-1920. Van een traditioneel bepaald kleedpatroon naar een begin van modern kledingdrag*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1992
- Jhr. J.E. van Lennep, 'Het Casino 1816-1934' in: LVI (56e) *Jaarboek Amstelodamum*, N.V. Amsterdam: Drukkerij en uitgeverij J.H. Bussy Rokin, 1964
- A. Mackenzie, *Shoes and Slippers. From Snowhill, one of the world's leading collections of costume and accessories of the 18th and 19th centuries*, London: National Trust Enterprises Limited, 2004
- I. Meij, *Haute couture & pret-à-porter mode 1750-2000*, uitgave van Gemeentemuseum Den Haag, Zwolle: Waanders, 2000
- A. Moonen, 'Zaans stikwerk. Verfijnd Nederlands witborduurwerk uit de periode 1675-1775' in: *Handwerken zonder grenzen*, nr. 2, 2001, pp. 32-39
- B. du Mortier, 'Inleiding tot de ontwikkeling van de herenkleding, 1700-1850' in: *Kostuum*, jaaruitgave van de Nederlandse kostuumvereniging voor mode en streekdracht, 1985, pp. 2-12
- M. Naber, A. van de Ven, *Aangenaam verpozen. Ontspanning en vermaak van Amsterdamse vrouwen rond 1900*, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam: Uitgeverij Vrije val, 1985
- M. Peeze, 'Over het toepassen van sits in kleding in Nederland (17e-19e eeuw)' in: *Kostuum*, jaaruitgave van de Nederlandse kostuumvereniging voor mode en streekdracht, 1986
- C. Schnitger, I. Goldhoorn, *Reformkleding in Nederland*, Centraal Museum Utrecht, 1984
- C. Seeling, *Mode: de eeuw van de ontwerpers 1900-1999*, Keulen: Könemann, 2000, p. 15-35
- D.P. Snoep e.a., *Dood en begraven. Sterven en rouwen 1700-1900*, Centraal Museum Utrecht, 1980
- V. Steele, *The Corset. A Cultural History*, New Haven & London: Yale University Press, 2004
- Elis. M. Rogge en R.W.P. de Vries Jr. *De vrouw en haar huis. Geïllustreerd maandschrift*, Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 1906-1909
- J. Teunissen, *Mode in beweging. Van modeprent tot modejournaal*, Uitgave Stichting Nederlands Filmmuseum, Amsterdam, 1992
- Trouwen in het wit. *Twee eeuwen bruidskleding*, ca. 1765 tot 1976, Nederlands Kostuummuseum Den Haag, 1976
- H. Wandel, *Verzamelwoede of verzamelbeleid? De geschiedenis van en de waardering voor de verzameling van het echtpaar Lopez Suasso*. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, Culturele Studies, 1996
- N. Waygh, *The cut of Men's Clothes 1600-1900*, London: Faber and Faber Limited, 1964

- 8 Robe à la française, ca. 1755-1760 [KA 20062, 20063]
- 10 Damesschoen, ca. 1750 [KA 12979]
- 12 Galajapon, ca. 1770 [KA 7766]
- 14 Robe à la française, ca. 1775 [KA 12978]
- 14 Robe à l'anglaise, ca. 1770 [KA 12977]
- 16 Robe à la française, ca. 1780 [KA 6864]
- 18 Driedelig jongenskostuum, ca. 1760-1770
[KA 3226 broek, 3227 jas, 3232 vest]
- 20 Jak en rok, ca. 1750-1775 [KA 20130]
- 22 Jak en rok, ca. 1770-1780 [KA 19322]
- 24 Caraco's, ca. 1750-1820 [KA 1049, 1050, 1053, 1054, 6866, 20015, 20017, 20018]
- 26 Onderrok, ca. 1725-1775 [KA 14811]
- 28 Robe à l'anglaise, ca. 1780 [KA 15063]
- 28 Galapak, ca. 1780-1790 [KA 7763 jas, KA 7763 broek, KA 7765 vest]
- 30 Herenvesten, ca. 1770-1810 [KA 3229, 6869, 6870, 6871, 12638]
- 32 Sitsen tweedelige japon, ca. 1795-1800 [KA 1056, 1057]
- 34 Japon, ca. 1795-1800 [KA 15065]
- 36 Galapak, habit à la française, ca. 1800 [KA 12637 jas, 14810 broek, 7764 vest]
- 38 Japon, ca. 1795-1800 [KA 13272]
- 40 Empire japon, ca. 1800-1815 [KA 13113]
- 40 Empire mannenpak, ca. 1800-1815 [KA 3231 (jas), KA 3230 (broek), KA 13679 (vest)]
- 42 Modeprenten *Costume parisien*, 1803-1827
- 44 Meisjes- en damesjapon, ca. 1826-1827
[KA 20128, 20129]
- 46 Japon, ca. 1838 [KA 20127]
- 48 Japon met pelerine, ca. 1840 [KA 1063]
- 50 Vierdelige japon, 1847 [KB 123]
- 52 Japon, ca. 1855 [KA 20000]
- 54 Dubbele crinoline, ca. 1865 [KA 1131]
- 54 Crinoline, 1858-1860 [KA 1138]
- 56 Driedelige japon, ca. 1865 [KA 1065]
- 58 Japon, ca. 1870 [KA 1116]
- 60 Driedelige tournure japon, ca. 1873 [KA 1115]
- 60 Tournure, ca. 1870-1880 [KA 20547]
- 62 Tweedelige japon, ca. 1875 [KA 1079]
- 64 Laarsjes, ca. 1870-1880 [KA 1377, 1381, 1384, 1385, 1386, 14223]
- 66 Doopjurkjes, negentiende eeuw [KA 12980, 13133, 13488, 15472, 15473, 17609, 20228]
- 68 Korsetten, ca. 1875-1900 [KA 1186, 14808, 17416]
- 70 Meisjesjurk, ca. 1880-1890 [KA 14400]
- 72 Manteltjes, 1885-1895 [KA 1086, 12762, 14652]
- 74 Rouw-trouwjapon, ca. 1897 [KA 14979]
- 74 Rouw-trouwjapon, ca. 1890 [KA 19778]
- 76 Trouwjapon, 1880 [KA 14977]
- 76 Trouwschoentje, 1880 [KA 15001]
- 78 Lijffe en rok, ca. 1895 [KA 20029 lijffe, KA 1120 rok]
- 80 Baljapon, 1895 [KA 1187]
- 82 Zwangerschapskorset, ca. 1900 [KA 15172]
- 84 Tweedelige japon, ca. 1902 [KA 13683]
- 86 Diner- of uitgaansjapon met droit-devant, ca. 1905
[KA 14590]
- 88 Reformjapon, ca. 1905 [KA 20012]
- 90 Automobielmantel, 1906 [KA 13053]
- 92 Tweedelige japon, ca. 1910-1914 [KA 19989]